ΕΤΑΙΡΙΑ ΚΡΗΤΙΚΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΑ
Θ΄ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΡΗΤΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

Ελούντα, 1-6 Οκτωβρίου 2001

ΤΟΜΟΣ Α1

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

ΗΡΑΚΛΕΙΟ 2006

ΕΛΙΣΑΒΕΤ ΧΡΥΣΙΚΟΠΟΥΛΟΥ

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΑ ΚΟΝΙΑΜΑΤΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΕΤΡΑ ΣΗΤΕΙΑΣ: Η ΠΟΙΚΙΛΙΑ ΠΟΥ ΞΑΦΝΙΑΖΕΙ

Στη μινωική θέση του Πετρά Σητείας έχει έρθει στο φως, μεταξύ άλλων ευρημάτων, πλήθος κονιαμάτων που χρονολογούνται από την ΠΜ ΙΙ μέχρι και την ΥΜ Ι περίοδο κυρίως. Τα περισσότερα αποτελούσαν επένδυση τοίχων, ενώ μικρότερα σύνολα προέρχονται από δάπεδα ή άλλες κατασκευές.

Η μακροσκοπική μελέτη αυτών των κονιαμάτων ξεκίνησε από τη γράφουσα πριν από τέσσερα χρόνια,[1] ενώ πρόσφατα δρομολογήθηκε και η φυσικοχημική τους ανάλυση από τη Δρ Σοφία Σωτηροπούλου στο Διαγνωστικό Κέντρο Τέχνης στην Ορμύλια Χαλκιδικής.

Μέχρι στιγμής έχουν εξεταστεί τα 2/3 περίπου του υλικού, όχι τόσο από πλευράς εικονογραφίας όσο, κυρίως, από τεχνολογικής σκοπιάς. Συγκεκριμένα, η μελέτη επικεντρώθηκε στους τύπους κονιαμάτων που απαντώνται και στους συνδυασμούς τους.

---

[1] Θα ήθελα να ευχαριστήσω κατ' αρχάς τους διοργανωτές του Συνεδρίου. Επίσης, θερμές ευχαριστίες οφείλω στη διευθύντρια της ανασκαφής του Πετρά Δρ Μεταξία Τσιποπούλου για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε ενθαρρύνοντάς με στη μελέτη του υλικού. Στο προσωπικό της ΚΔ΄ ΕΠΚΑ που εργάζεται στο Μουσείο Σητείας, και ειδικά στον Έφορο κ. Νικόλαο Παπαδάκη, για τις διευκολύνσεις που μου παρείχαν όλα αυτά τα χρόνια. Στο Ινστιτούτο για την Προϊστορία του Αιγαίου (INSTAP) για την οικονομική του ενίσχυση και τέλος στους Franck Eyraud και Βελισσάριο Αναγνωστόπουλο για την πολύτιμη βοήθειά τους στους πίνακες και την εικονογράφηση αντίστοιχα.

Τυπολογία κονιαμάτων (Πίνακας 1 και Γράφημα 1)

Διακρίνονται τρεις κύριες κατηγορίες:

1) τα ωχρά έως καστανά κονιάματα (αντιπροσωπεύονται σε ποσοστό 10%),
2) τα ρόδινα (16%),
3) τα λευκά, που είναι και τα περισσότερα (50%).

Οι τρεις αυτές κατηγορίες χωρίζονται σε υποκατηγορίες, ανάλογα με την ποιότητα του κονιάματος και τις προσμίξεις που περιέχει. Διακρίνονται επίσης και εννέα δευτερεύουσες ομάδες. Αναλυτικότερα, ο τύπος 1 περιλαμβάνει τα κονιάματα από πηλό. Αυτά μπορεί να είναι:

- καθαρά (1α),
- με λίγες προσμίξεις που συνίστανται σε μικρά πετραδάκια (1β),
- με πολλά και μικρά σκοτεινόχρωμα πετραδάκια (1γ, αλλού στο κείμενο αναφέρονται ως άπειρες λιλιπούτειες προσμίξεις, βλ. παρακάτω),
- με μικρά βότσαλα και πετραδάκια (1δ),
- ή με προσμίξεις από οργανικά υλικά (άχυρα, ξυλαράκια...) που έχουν πια αποσυντεθεί αλλά έχουν αφήσει μικρές οπές στο κονίαμα (1ε).

Συνηθέστεροι είναι οι τύποι 1β και 1ε.

Στον τύπο 2 εντάσσονται τα ρόδινα κονιάματα που:

- είτε δεν περιέχουν προσμίξεις (2α),
- είτε περιέχουν σκοτεινόχρωμα (2β) ή λευκά πετραδάκια (2γ, τα πιο κοινά),
- ή τις άπειρες λιλιπούτειες προσμίξεις (2δ).

Ο τύπος 3, ο πολυπληθέστερος, συγκεντρώνει τα λευκά κονιάματα. Διακρίνονται έξι υποκατηγορίες:

- η 3α, που είναι το καθαρό λεπτόκοκκο κονίαμα,
- η 3β, καθαρό κονίαμα αλλά τέτοιας σύστασης που μοιάζει ν' αποτελείται από φλίδες θυμίζοντας σχιστόλιθο,
- η 3γ, με λίγες προσμίξεις,
- η 3δ, αδρόκοκκο λευκό κονίαμα με μεγάλου μεγέθους προσμίξεις και βότσαλα,
- η 3ε, σχετικά λεπτόκοκκο κονίαμα με πάρα πολλές πρασινωπές προσμίξεις, και
- η 3στ, με πολλές προσμίξεις.

Οι πιο συχνές είναι η 3γ (σε ποσοστό 46% επί του συνόλου των λευκών) και η 3α (35%).

Άλλο ένα είδος λευκού κονιάματος, αυτό με τις άπειρες λιλιπούτειες προσμίξεις, αποτελεί χωριστή κατηγορία (τύπος 4), επειδή αφενός μεν απαντάται σε σχετικά υψηλό ποσοστό (8% στο γενικό σύνολο και 14% στα λευκά), αλλά κι επειδή δίνει την εντύπωση ότι οι προσμίξεις αυτές αποτελούν φυσικό συστατικό κι όχι ανθρώπινη επέμβαση. Όσο για τους άλλους τύπους κονιαμάτων που έχουν αυτές τις προσμίξεις, δηλαδή τον 1γ (ωχρά), τον 2δ (ρόδινα) και τον 5γ (υπόλευκα), φαίνεται ν' αποτελούν προσμίξεις του τύπου 4 με καθαρό πηλοκονίαμα ή με ρόδινο ή με υπόλευκο κονίαμα.

Στον τύπο 5 ανήκουν τα κονιάματα με χρώμα που κυμαίνεται από υπόλευκο έως κιτρινωπό. Και αυτά αντιπροσωπεύονται σε ποσοστό 8%.

- Η μεγαλύτερη υποκατηγορία είναι η 5ε, με λίγες μικρές προσμίξεις,
- με αμέσως επόμενη την 5α, τα καθαρά κονιάματα,
- ακολουθεί η 5γ, με τις άπειρες λιλιπούτειες προσμίξεις,
- ή 5β, με λίγα μικρά βότσαλα και
- η 5δ, κακής ποιότητας εύθριπτο κονίαμα με πολλές οργανικές προσμίξεις που έχουν αποσυντεθεί κι έχουν αφήσει οπές.

Ο τύπος 7 (3% στο γενικό σύνολο) είναι το γνωστό στη βιβλιογραφία κονίαμα με το όνομα χαλικάσβεστο ή tarazza,[2] λευκού-υπόλευκου χρώματος με αποστρογγυλεμένα βότσαλα, που συνήθως χρησιμοποιείται ως επίστρωση δαπέδου.

Ο τύπος 6 περιλαμβάνει ένα παρόμοιο είδος κονιάματος, που ονόμασα «μικρό χαλικάσβεστο» επειδή μοιάζει πολύ με τον τύπο 7, μόνο που εδώ οι προσμίξεις είναι αισθητά μικρότερου μεγέθους. Αντιπροσωπεύεται σε ποσοστό 4% επί του γενικού συνόλου.

Οι υπόλοιποι μείζονες τύποι κονιάματος αντιπροσωπεύονται με ένα έως τρία θραύσματα στο σύνολο που έχει ήδη μελετηθεί. Ο τύπος 8 είναι κονίαμα με χρώμα που τείνει προς το ερυθρό καθώς περιλαμβάνει κονιορτοποιημένη κεραμεική. Ο τύπος 9 είναι ένα καθαρό φαιό-τεφρό κονίαμα, ο τύπος 10 είναι κιτρινορόδινο κονίαμα με προσμίξεις, ο τύπος 11 είναι κονίαμα λευκορόδινο με λίγες προσμίξεις, ενώ ο τύπος 12 είναι ένα πολύ σκληρό υπόλευκο κονίαμα που θυμίζει το σημερινό τσιμέντο.

---

2 J. Shaw, "Minoan Architecture", *ASAtene* XXXIII (1971), 218.

Συνδυασμοί κονιαμάτων (Πίνακας 2 και Γράφημα 2)

Έχοντας υπόψη ότι στις περισσότερες μινωικές θέσεις τα κονιάματα τείνουν προς λευκά-υπόλευκα, με όλο και λιγότερες προσμίξεις, ειδικά από τη ΜΜ Ι και μετά,[3] οι αναμενόμενοι συνδυασμοί θα ήταν αυτοί με λευκά κονιάματα, με λίγες ή καθόλου προσμίξεις, πάνω σε λευκά ή πάνω σε έναν από τους υπόλοιπους τύπους. Τα δεδομένα του Πετρά, ωστόσο, ανατρέπουν αυτή την εικόνα. Οι συνδυασμοί των παραπάνω τύπων κονιαμάτων, ανά ζεύγη ή σε τριάδες, ανέρχονται συνολικά στους 40 αλλά οι βασικοί είναι 12, σύνολο εντυπωσιακό όχι μόνο αριθμητικά αλλά και οπτικά.

Συνδυασμός Α

Περιλαμβάνει τα ρόδινα κονιάματα (τύπος 2) πάνω σε ωχρά-καστανά (τύπος 3) και απαντάται σε ποσοστό 3%.

Συνδυασμός Β

Το μεγαλύτερο μέρος (ποσοστό 20%) αντιπροσωπεύουν τα λευκά (τύπος 3) πάνω στα λευκά με άπειρες λιλιπούτειες προσμίξεις (τύπος 4) κι αυτός είναι ο συνδυασμός Β. Οι πιο ενδιαφέρουσες υποομάδες του συνδυασμού Β αποτελούνται από τρεις διαφορετικές στρώσεις κονιάματος: η ανώτερη στρώση (πάχους 0,2-0,4 εκ.) συνίσταται σε λευκό καθαρό κονίαμα, η ενδιάμεση σε λευκό κονίαμα με άπειρες λιλιπούτειες προσμίξεις (πάχους 0,3-0,4 εκ.) ενώ η εσώτερη αποτελείται από χαλικάσβεστο, άλλοτε μικρό (συνδυασμός Β4) κι άλλοτε κανονικό (συνδυασμός Β5) (σωζ. πάχους 1,0-2,5 εκ.)· ενίοτε αποτελείται και από ρόδινο κονίαμα (Β3).

Συνδυασμός Γ

Τα λευκά κονιάματα συνδυάζονται και με τα ρόδινα (12%). Ο αναμενόμενος συνδυασμός είναι τα λευκά πάνω στα ρόδινα (Γ1, 8%) αλλά δε λείπει και το αντίστροφο, τα ρόδινα πάνω στα λευκά (Γ2, 4%).

Συνδυασμός Δ

Ένας άλλος αρκετά συνηθισμένος συνδυασμός είναι τα λευκά κονιάματα πάνω σε πηλοκονιάματα (Δ1, ποσοστό 9%), που και αυτός αποτελεί-

[3] M.A.S. Cameron, R.E. Jones and S.E. Philippakis, *Analyses of fresco samples from Knossos*, *BSA* 72 (1977), 148-150. R.D.G. Evely, *Minoan Crafts, Tools and Techniques, An Introduction*, *SIMA* XCII.2 (2000), 478.

ται από υποσυνδυασμούς, με πιο κοινό το λευκό κονίαμα με λίγες προσμίξεις (3γ) πάνω σε πηλοκονίαμα με λίγες προσμίξεις (1β) (συνδυασμός Δ1β), ή και πάνω σε πηλοκονίαμα με οργανικές προσμίξεις (1ε) (Δ1α). Ακόμη, το λευκό καθαρό κονίαμα (3α) συνδυάζεται με τους δύο παραπάνω τύπους ωχρών κονιαμάτων (Δ1γ και Δ1δ). Εκείνος ωστόσο ο συνδυασμός που σίγουρα φαίνεται περίεργος είναι τα πηλοκονιάματα πάνω σε λευκά κονιάματα (Δ2), που μάλιστα αντιπροσωπεύεται σε ποσοστό 4%.

Συνδυασμός Ε

Το λευκό καθαρό κονίαμα τοποθετείται ακόμη πάνω σε:

- λευκό κονίαμα με λιγότερες (Ε1, 4%) ή περισσότερες προσμίξεις (Ε2, 1%)·
- υπόλευκο καθαρό κονίαμα (Ε3, 1%)·
- μικρό χαλικάσβεστο (Ε4, 5%)·
- κονίαμα που μοιάζει με τσιμέντο και αυτό πάνω σε χαλικάσβεστο (Ε5, 3%).

Συνδυασμός ΣΤ

Τα υπόλευκα κονιάματα απαντώνται πάνω σε πηλοκονιάματα (ΣΤ1, 2,5%), και το αντίστροφο (ΣΤ2, 0,5%).

Συνδυασμός Ζ

Επίσης, τα υπόλευκα τοποθετούνται πάνω σε ρόδινα (Ζ1, 1,25%), πάνω σε λευκά (Ζ2, 2,5%) ή και πάνω σε κονίαμα με άπειρες λιλιπούτειες προσμίξεις (Ζ3, 1,25%).

Συνδυασμός Η

Οι διάφοροι τύποι ρόδινων κονιαμάτων είτε συνδυάζονται μεταξύ τους (ρόδινο καθαρό πάνω σε ρόδινο με σκοτεινόχρωμες προσμίξεις, Η1 – 1,2%, ρόδινο με λευκές προσμίξεις πάνω σε ρόδινο με άπειρες λιλιπούτειες προσμίξεις, Η2 – 2,5%), ή αποτελούν την ανώτερη στρώση πάνω σε:

- λευκά κονιάματα με τις άπειρες λιλιπούτειες προσμίξεις (Η3, το πιο κοινό, 7,5%),
- κονιάματα του τύπου μικρό χαλικάσβεστο (Η4, 2,5%),
- λευκορόδινα κονιάματα (Η5, 1,2%).

Συνδυασμός Θ

Ένας πρωτότυπος συνδυασμός που απαντάται σε ποσοστό 5% είναι τα ωχρά-καστανά κονιάματα πάνω στα λευκά με τις άπειρες λιλιπούτειες προσμίξεις (Θ).

Συνδυασμός Ι

Τα ωχρά-καστανά κονιάματα συνδυάζονται μεταξύ τους, με την ανώτερη στρώση ν' αποτελείται από καθαρό κονίαμα (Ια) πάνω σε κονίαμα με λίγες προσμίξεις (Ιβ) (Ι1, 1,5%) ή με οργανικές προσμίξεις (Ιε) (Ι2, 1,5%).

Συνδυασμός ΙΑ

Το κονίαμα με κονιορτοποιημένο κεραμίδι (8) αποτελεί την ανώτερη στρώση πάνω σε λευκό ή υπόλευκο κονίαμα με άπειρες λιλιπούτειες προσμίξεις (4 ή 5γ) (1%).

Συνδυασμός ΙΒ

Άλλοι ανέλπιστοι συνδυασμοί είναι το φαιό-τεφρό κονίαμα (9) πάνω σε πηλοκονίαμα (1) (ΙΒ1, 1,25%), πάνω σε ρόδινο κονίαμα με λευκές προσμίξεις (2γ) (ΙΒ2, 2,5%) ή πάνω σε υπόλευκο κονίαμα με λιλιπούτειες προσμίξεις (5γ) (ΙΒ3, 1,25%).

Γεωγραφική εξάπλωση

Από τις μέχρι στιγμής έρευνες κανένα από τα παραπάνω φαινόμενα, δηλαδή τύποι κονιαμάτων και, κυρίως, συνδυασμοί τους, δεν παρατηρείται σε τόσο μεγάλη ποικιλία ή έκταση σε άλλη γνωστή μινωική θέση. Το συμπέρασμα αυτό ίσως να οφείλεται στο γεγονός ότι η προσοχή εστιάζεται στη διακόσμηση που φέρει ένα σπάραγμα κονιάματος παρά στο ίδιο το κονίαμα. Πρόσφατες μελέτες αναφέρουν ότι ορισμένοι από τους παραπάνω τύπους έχουν βρεθεί στο Παλαίκαστρο,[4] στα Μάλια και πιθανώς και στον Κομμό.[5]

---

[4] Ann Brysbaert, "The Role of a Field Laboratory in the Preliminary Study of Bronze Age Plaster Finds from Palaikastro, East Crete", *Papers from the Institute of Archaeology* 11 (2000), 52-53.

[5] A. Dandrau, "La peinture murale minoenne II. La production des enduits: matériaux et typologie", *BCH* 124.1 (2000), 75-97.

Χρονολογική εξέλιξη (Γράφημα 3)

Τυπολογία κονιαμάτων – Διακόσμηση

Τα λευκά κονιάματα απαντώνται στον Πετρά από την ΠΜ ΙΙ περίοδο, κάτι που είναι ιδιαίτερα εντυπωσιακό, και μάλιστα τα λευκά καθαρά και αυτά με λίγες προσμίξεις, όπως επίσης και το μικρό χαλικάσβεστο.

Οι υπόλοιποι τύποι λευκών κονιαμάτων εμφανίζονται σταδιακά κατά τη ΜΜ (τύπος με πολλές προσμίξεις) και κυρίως κατά την ΥΜ.

Κατά την ΠΜ ΙΙ εμφανίζονται επίσης τα ρόδινα καθαρά κονιάματα. Αυτός ο τύπος συνεχίζει με αυξητική τάση στη ΜΜ και την ΥΜ ΙΑ.

Στην ίδια περίοδο απαντώνται τα ωχρά-καστανά, που συνεχίζουν μέχρι και την ΥΜ ΙΑ, με πτώση όμως κατά τη ΜΜ.

Εξίσου πρώιμα είναι τα υπόλευκα και τα φαιά-τεφρά, οι συνδυασμοί με λευκά καθαρά κονιάματα πάνω σε ρόδινα καθαρά ή πάνω σε πηλοκονίαμα, καθώς και με ρόδινα πάνω σε λευκά.

Φαίνεται λοιπόν πως ήδη στην ΠΜ περίοδο ήταν γνωστοί και σε χρήση οι κύριοι τύποι κονιαμάτων και οι συνδυασμοί τους. Το γεγονός αυτό είναι ιδιαίτερα εντυπωσιακό όταν συγκριθεί με τα δεδομένα από άλλες μινωικές θέσεις.

Στην ΠΜ Ι αναφέρονται κονιάματα μόνον από την Κνωσό.[6] Δύο από τα δείγματα που αναλύθηκαν είχαν χρώμα κίτρινο μουντό και αποτελούνταν από καθαρό πηλό ή πηλό με ασβέστη.

Στην επόμενη, ΠΜ ΙΙ, περίοδο, κονιάματα βρέθηκαν σε τρεις θέσεις, στην Κνωσό, τη Βασιλική και τη Μύρτο – Φούρνου Κορυφή. Αυτά της Κνωσού είναι ωχροπόδινα και λεπτόκοκκα και φέρουν στην επιφάνεια χρώμα ερυθρό (ίσως υπάρχει και ένα μαύρο).[7] Τα κονιάματα από τη Βασιλική περιέχουν κυρίως πηλό, λιγοστό ασβέστη και πολλή άμμο, ενώ οι προσμίξεις κυμαίνονται από ελάχιστες –στην ανώτερη, επιφανειακή στρώση κονιάματος– μέχρι πολλές –στις εσώτερες στρώσεις– που συνίστανται σε χαλίκια, άχυρα και σπασμένη κεραμεική· στην επιφάνεια φέρουν ερυθρή χρωστική.[8] Στη Μύρτο, τέλος, αποτελούνται από μεγά-

6 P. Warren, *Myrtos, An Early Bronze Age Settlement in Crete*, *BSA Suppl.* 7 (1972), *Appendix IV, The Plasters*, 310, υποσ. 2.

7 J. Evans, "The Early Minoan Occupation of Knossos: a note on some new evidence", *Anatolian Studies* XXII (1972), 127. M.A.S. Cameron, R.E. Jones and S.E. Philippakis, "Analyses of fresco samples from Knossos", *BSA* 72 (1977), 146, 175.

8 N. Heaton, "Minoan Lime Plaster and Fresco Painting", *Journal of the Royal Institute of British Architects* 18 (1911), 698. J. Shaw, *Minoan Architecture*, *ASAtene* XXXIII (1971), 208.

λο ποσοστό ασβέστη (περίπου 60%) και λίγες προσμίξεις και είναι βαμμένα ερυθρά ή καστανά.[9]

Την ίδια περίοδο λοιπόν στον Πετρά, εκτός από τους συντριπτικά περισσότερους τύπους κονιαμάτων, εκτός από τους συνδυασμούς, αρχίζει και η χρήση χρώματος. Υπάρχουν πολλά μονόχρωμα θραύσματα (40% του συνόλου των ΠΜ ΙΙ κονιαμάτων) με επιφάνεια βαμμένη ερυθρή, ρόδινη ή πορτοκαλόχρωμη. Επίσης υπάρχει μία περίπτωση διχρωμίας με ίχνη μελανού πάνω σε κίτρινο, καθώς και ένα παράδειγμα «εξηζητημένης» για την περίοδο διακόσμησης με μελανή κηλίδα πάνω σε ρόδινο βάθος.[10]

Όσον αφορά τη διακόσμηση, τα μονόχρωμα κονιάματα συνεχίζουν και κατά τη ΜΜ ΙΑ, ενώ σε αυτήν ή την επόμενη, ΜΜ ΙΒ φάση, εμφανίζονται οι ταινίες (και μάλιστα με γαλάζιο χρώμα). Στη ΜΜ ΙΙ χρονολογείται το πρώτο μέχρι στιγμής φυτικό θέμα και ίσως οι καταλοιβάδες.

Στις μεταγενέστερες φάσεις συνεχίζουν, όπως είδαμε, να χρησιμοποιούνται όλοι οι τύποι κονιαμάτων και οι συνδυασμοί τους, η διακόσμηση όμως δε φτάνει ποτέ στις εικονιστικές παραστάσεις, αλλά συνεχίζει με απλά γνωστά θέματα (ταινίες, καταλοιβάδες) και άλλα που είναι δύσκολο να προσδιοριστούν.

Συμπεράσματα

Δεν είναι ακόμη σαφείς οι λόγοι που οδήγησαν στην επιλογή συγκεκριμένου τύπου κονιάματος ή συνδυασμού. Ούτε είναι γνωστό αν υπάρχει σχέση αυτών με κατασκευαστικά ή διακοσμητικά στοιχεία. Ήδη

---

9 P. Warren, *Myrtos, An Early Bronze Age Settlement in Crete*, *BSA Suppl.* 7 (1972), Appendix IV, The Plasters, 305-314.

10 Υπάρχει μια επιφύλαξη ως προς τη χρονολόγηση των δύο τελευταίων θραυσμάτων, αφού βρέθηκαν σε ΠΜ ΙΙ-ΜΜ Ι συνάφεια. Ακόμη κι αν δεχτούμε τη χαμηλή χρονολόγηση (ΜΜ Ι), και πάλι ο Πετράς βρίσκεται στην πρωτοπορία, αφού τότε εμφανίζονται στην Κνωσό τα κηλιδωτά θέματα με κίτρινο σε μαύρο, καθώς και ερυθρές σπείρες σε λευκό βάθος, ταινίες, απομίμηση ορθομαρμάρωσης και θέματα καμωμένα ίσως με σπόγγο, βλ. A. Evans, *The Palace of Minos* I (1921), 251 και εικ. 188a, b. A. Evans, *The Palace of Minos* III (1930), 250, 361-363 και εικ. 238. Στη Φαιστό πρωτοεμφανίζονται γεωμετρικά θέματα με ερυθρό, ρόδινο, καστανό και φαιό, καθώς επίσης και τα φυτικά, D. Levi, "Attivita della Scuola Archeologica Italiana di Atene nell'anno 1954", *Bollettino d'Arte* XL (1955), 145, 148 και εικ. 6. Στις υπόλοιπες θέσεις (Αγ. Τριάδα, Μύρτος-Πύργος, Παλαίκαστρο, Γουρνιά, Μάλια) τα κονιάματα παραμένουν μονόχρωμα.

από την πρώτη φάση κατοίκησης του χώρου είναι σε χρήση ποικίλοι τύποι κονιαμάτων, κάτι που δεν είναι γνωστό από άλλες περιοχές της Κρήτης. Πρέπει ακόμη να σημειωθεί ότι οι τύποι αυτοί συνεχίζουν να χρησιμοποιούνται μέχρι και την ΥΜ ΙΑ, ενώ στις περισσότερες νεοανακτορικές θέσεις απαντώνται μόνο τρεις ή τέσσερις τύποι λευκού ή υπόλευκου κονιάματος.

Τα υλικά από τα οποία παρασκευάζονταν οι διάφοροι τύποι κονιάματος προφανώς είναι άφθονα στο νησί, όπως για παράδειγμα ο κούσκουρας που βρίσκεται σε διάφορες ποιότητες και χρωματισμούς,[11] οπότε φαίνεται περίεργο που δεν απαντώνται σε άλλες θέσεις. Εκτός κι αν ο συρμός της εποχής, με εκπρόσωπο το σημαντικότερο κέντρο της εποχής, την Κνωσό, με τα πλούσια τοιχογραφημένα δωμάτια του ανακτόρου αλλά και τις οικίες της πόλης, επέβαλλε λευκά κονιάματα.

Επιγραμματικά, θα μπορούσαμε να καταλήξουμε σε δύο συμπεράσματα:

- είτε ότι ο Πετράς εμφανίζεται ως πρωτοποριακό κέντρο στην τέχνη της τοιχογραφίας και ιδιαίτερα ευρηματικό εργαστήριο στη χρήση διαφορετικών τύπων κονιαμάτων,
- είτε, πιθανότερα, πως χρειάζεται πιο λεπτομερής έρευνα στα πρώιμα κονιάματα άλλων μινωικών θέσεων, όχι μόνο εικονογραφικά αλλά και από πλευράς τεχνολογίας.

[11] A. Zois, "Pour un schéma évolutif de l'architecture minoenne. A: Les fondations. Techniques et morphologie", στο P. Darcque, R. Treuil (εκδ.), *L'habitat égéen préhistorique*, *BCH Suppl.* XIX (1990), 83-85. A. Dandrau, "La peinture murale minoenne II. La production des enduits: matériaux et typologie", *BCH* 124.I (2000), 88, 96-97.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1: ΤΥΠΟΙ ΚΟΝΙΑΜΑΤΩΝ

Τύποι Κονιαμάτων		Ποσότητα
1 Ωχρό-καστανό κονίαμα		**40**
	1α Καθαρό	5
	1β Με λίγες προσμίξεις	21
	1γ Με άπειρες λιλιπούτειες προσμίξεις	1
	1δ Με μικρά βότσαλα και πετραδάκια	2
	1ε Με προσμίξεις από οργανικά υλικά	11
2 Ρόδινο κονίαμα		**113**
	2α Καθαρό	10
	2β Με σκοτεινόχρωμες προσμίξεις	6
	2γ Με λευκές προσμίξεις	82
	2δ Με άπειρες λιλιπούειες προσμίξεις	15
3 Λευκό κονίαμα		**357**
	3α Καθαρό	149
	3β Καθαρό αλλά που θυμίζει σχιστόλιθο	2
	3γ Με λίγες προσμίξεις	190
	3δ Χονδροειδές, με μεγάλες προσμίξεις και βότσαλα	5
	3ε Με πάρα πολλές προσμίξεις από οργανικά υλικά	1
	3στ Με πολλές προσμίξεις	10
4 Λευκό κονίαμα με άπειρες λιλιπούτειες προσμίξεις		**71**

5 Υπόλευκο-κιτρινωπό κονίαμα		**45**
	5α Καθαρό	13
	5β Με λίγα μικρά βότσαλα	6
	5γ Με άπειρες λιλιπούτειες προσμίξεις	8
	5δ Εύθριπτο, κακής ποιότητας κονίαμα με πολλές προσμίξεις από οργανικά υλικά	2
	5ε Με λίγες μικρές προσμίξεις	16
6 Μικρό χαλικάσβεστο		**29**
7 Χαλικάσβεστο		**20**
	7α Αραιό χαλικάσβεστο	3
8 Κονίαμα με προσμίξεις από κονιορτοποιημένο κεραμίδι		**1**
9 Φαιό-τεφρό κονίαμα		**4**
10 Κιτρινορόδινο καθαρό κονίαμα		**3**
11 Λευκορόδινο κονίαμα με λίγες προσμίξεις		**3**
12 Κονίαμα που μοιάζει με τσιμέντο		**2**

Σύνολο κονιαμάτων: 688

ΠΙΝΑΚΑΣ 2: ΣΥΝΔΥΑΣΜΟΙ ΚΟΝΙΑΜΑΤΩΝ

Συνδυασμοί Κονιαμάτων				Ποσότητα
Α:				**2**
Β:				**16**
	Β1			10
	Β2			2
	Β3			1
	Β4			2
	Β5			1
Γ:				**9**
	Γ1:		6	
		Γ1α		1
		Γ1β		3
		Γ1γ		2
	Γ2		3	
Δ:				**10**
	Δ1:		7	
		Δ1α		1
		Δ1β		4
		Δ1γ		1
		Δ1δ		1
	Δ2:		3	
		Δ2α		1
		Δ2β		2
Ε:				**11**
	Ε1			4
	Ε2			1
	Ε3			1
	Ε4			3
	Ε5			2
	Ε6			1

ΣΤ:			**3**	
		ΣΤ1		2
		ΣΤ2		1
Ζ:			**4**	
		Ζ1	1	
	Ζ2:		2	
		Ζ2α		1
		Ζ2β		1
	Ζ3		1	
Η:			**12**	
	Η1			1
	Η2			2
	Η3			6
	Η4			2
	Η5			1
Θ:			**4**	
Ι:			**2**	
	Ι1			1
	Ι2			1
ΙΑ:			**1**	
ΙΒ:			**4**	
	ΙΒ1			1
	ΙΒ2			2
	ΙΒ3			1

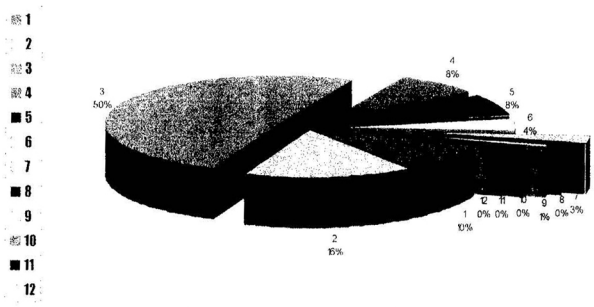

Γράφημα 1: Τύποι Κονιαμάτων.

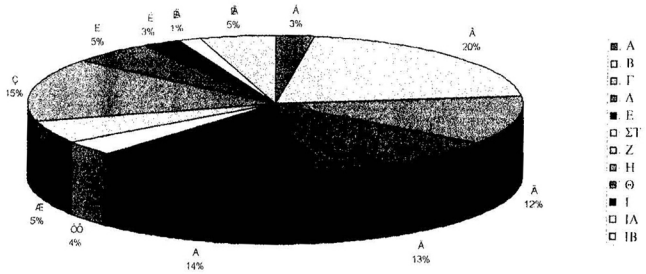

Γράφημα 2: Συνδυασμοί Κονιαμάτων.

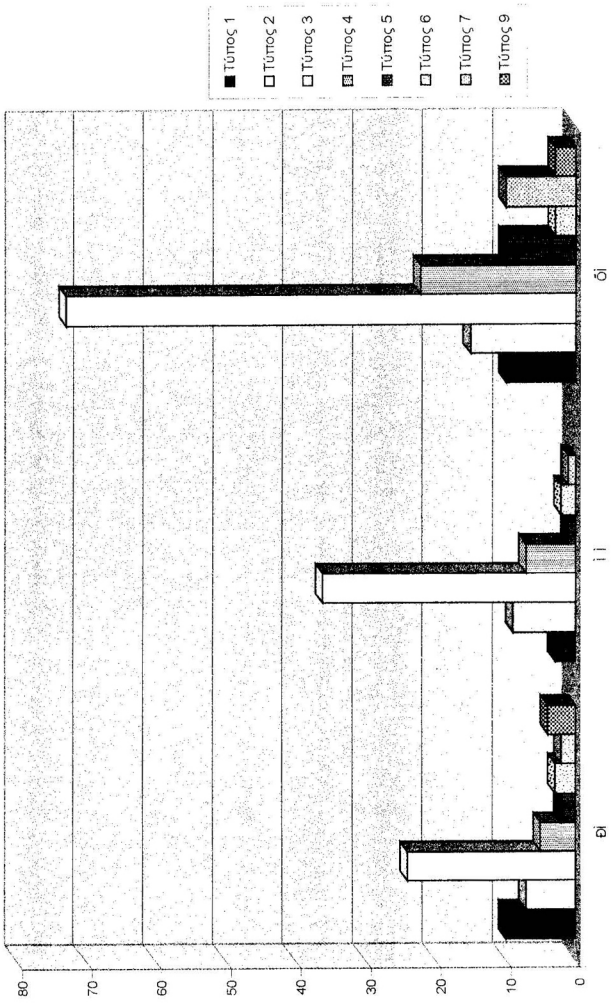

Γράφημα 3: Χρονολογική εξέλιξη των κονιαμάτων του Πετρά.